

Інститут економічних досліджень та політичних
консультацій

Аналітична доповідь

**Антикризова політика в світі
та Україні:
порівняльна оцінка заходів
та економічних ефектів**

Версія для обговорення від 24 грудня 2009 року

Київ, грудень 2009 року

Про Інститут економічних досліджень та політичних консультацій

Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД) – провідний український аналітичний центр, що спеціалізується на економічних дослідженнях та консультаціях з питань економічної політики, ІЕД був заснований у жовтні 1999 року провідними українськими політиками та Німецькою консультативною групою з питань економічних реформ.

Місія ІЕД вироблення альтернативного погляду на ключові проблеми суспільного та економічного розвитку України. В рамках місії ІЕД націлює свою діяльність на надання висококваліфікованої експертної оцінки в галузі економіки й економічної політики, бути реальним чинником формування громадської думки шляхом організації відкритого публічного діалогу та сприяти розвитку економічних та суспільних наук, і стимулювати розвиток дослідницької спільноти України.

Інститут економічних досліджень та політичних консультацій

Рейтарська 8/5-А,

01034 Київ, Україна

Тел: +38 044 / 278 63 42

Факс: +38 044 / 278 63 36

institute@ier.kiev.ua

<http://www.ier.kiev.ua>

Зміст

1. Антикризова політика у світі	4
2. Порівняльний аналіз антикризових заходів уряду України та інших країн..	6
2.1. Монетарна політика.....	6
2.2. Ринок житла і іпотека	8
2.3. Фінансова допомога держави фінансовим установам	10
2.4. Контроль за грошовими коштами банків.....	14
2.5. Фінансова допомога реальному сектору	16
2.6. Сприяння розвитку та впровадженню нових технологій.....	23
2.7. Інвестиції в розбудову та модернізацію інфраструктури.....	24
2.8. Підтримка зайнятості та безробітних	25
2.9. Допомога малому та середньому бізнесу	29
2.10. Підтримка міжнародної торгівлі.....	31
3. Висновки	33
Примітки та посилання.....	35

1. Антикризова політика у світі

2009 рік увійде в економічну історію як рік світової економічної кризи часів глобалізації. Ця криза стала серйозним випробуванням для всіх країн без винятку. Тому неупереджений аналіз її причин, механізмів та наслідків є надзвичайно важливим як в теоретичному (розумінні причин та трансмісійних механізмів), так і суто практичному (мінімізація негативних наслідків та відновлення економічної активності) плані.

На жаль, обговорення кризової проблематики в Україні сьогодні має цілий ряд недоліків, а саме:

1. Надзвичайна заполітизованість дискусії, що не тільки перешкоджає виробленню адекватного розуміння суті проблем, зумовлених кризою, але й веде до формування численних міфів щодо впливу кризи на Україну та популістських оцінок можливостей антикризової політики на національному рівні. До того ж передвиборча політична кон'юнктура сприяє примітивізації оцінок та висновків.

2. Підміна апріорного знання апостеріорним. Криза для світової спільноти була неочікуваною за часом та масштабами. І сьогодні про це в дискусіях майже не згадується. Навпаки, стала досить розповсюдженою думка про те, кризу можна було передбачити та уникнути практично без великих проблем.

3. Неврахування контексту. Оцінки тих чи інших українських економічних процесів та дій сьогодні робляться без врахування конкретних часових умов та поза світовим контекстом.

Водночас, без комплексного, глибокого та об'єктивного аналізу уроків української кризи та антикризової політики неможливо проводити необхідні інституційні та структурні зміни в країні. При цьому дуже важливо проаналізувати стан справ в міжнародному контексті, адже тільки таким чином можна отримати коректні результати. Саме з цих міркувань Інститут економічних досліджень та політичних консультацій підготував аналітичну доповідь, в якій зроблена спроба оцінити основні заходи антикризової політики в Україні. Ми обмежились аналізом саме тих заходів, які, на нашу думку, прямо пов'язані з мінімізацією негативних наслідків економічної кризи. Зокрема, були розглянуті заходи монетарної політики та банківського регулювання, фіскальні рішення, а заходи, спрямовані на стимулювання споживання та інвестицій.

Очевидно, що ключову роль у розробці антикризової політики повинні відігравати уряд та центральний банк, тоді як практична реалізація антикризових заходів вирішальною мірою залежить від наявності консенсусу політичних сил та гілок влади стосовно основних параметрів антикризової політики. Саме така ситуація мала місце в більшості країн світу, тоді як в Україні такий консенсус був практично відсутнім. **На жаль, криза в Україні стала інструментом політичної боротьби, а не чинником консолідації влади та політиків.**

Тому адекватна оцінка антикризової політики, зокрема дій Уряду, вимагає врахування умов його діяльності. Серед них слід назвати наступні:

1. Масштаби кризи в Україні виявились чи не найбільшими в регіоні Центральної та Східної Європи, що було багато в чому зумовлено недостатньою реформованістю національної економіки. Саме внаслідок цього Україна не мала достатніх ресурсів та інструментів для боротьби з кризою на відміну від більш успішних та розвинутих країн. До того ж високий рівень інтеграції країни в світове господарство робить національну економіку вельми залежною від позитивних та негативних світогосподарських тенденцій.

2. Глобальна криза та її прояви в Україні стали якісно новим викликом, з яким стикнулась країна після тривалого періоду економічного зростання 2000-2008 рр. та кредитного буму 2006-2008 рр. Цей чинник суттєво ускладнив вироблення відповідної антикризової політики, зважаючи на різку зміну настроїв та очікувань суспільства та ділових кіл країни, які багато в чому звикли жити не по можливостям.

3. Країна увійшла в кризу в стані глибокого політичного конфлікту, відсутності консенсусу щодо основних параметрів економічної політики. За таких умов діяльність Уряду та до певної міри Національного банку одразу потрапила в центр жорстких переважно політичних (а не професійних) дискусій, причому змістовний компонент було практично втрачено. Критика Уряду стала ключовим елементом діяльності всіх без винятку політичних сил та Президента, причому фактично Уряд діяв саме як Уряд меншості, попри те, що парламентська більшість продовжувала формально існувати. До того ж Президент України широко застосовував право вето та призупиняв дію постанов Кабінету Міністрів України на час їх оскарження в Конституційному суді.

2. Порівняльний аналіз антикризових заходів уряду України та інших країн

Реакція органів державної влади різних країн на світову фінансову та економічну кризу була, в принципі, досить схожою, хоча масштаби цієї реакції й відрізнялись. Перші кроки були спрямовані на вирішення найбільш гострих поточних питань - короткострокових проблем банківської ліквідності, а також проблем ринку житла та іпотеки, де криза власне й почалась. Наступним кроком стала значно масштабніша підтримка та стимулювання економіки в цілому та/або окремих секторів та інституційних агентів.

В цьому розділі стисло розглянуті окремі заходи, які застосовувались різними країнами світу та Україною в боротьбі з кризою. Зважаючи на складність та масштабність проблеми, у роботі розглянуті лише заходи, які, з нашої точки зору, є найважливішими або найпоширенішими. Безумовно, їх перелік не є вичерпним і може бути продовжений як для різних країн світу, так і для України.

Слід також зазначити, що оцінка ефективності тих чи інших заходів потребує окремого дослідження, тому такі оцінки в доповіді відсутні.

2.1. МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА

2.1.1. Заходи для надання ліквідності в національній валюті

Країни: Більшість центральних банків розвинутих країн та країн що розвиваються, зокрема ЄЦБ, ФРС, Банк Японії, Банк Великобританії, центральні банки Швейцарії, Індії, Китаю, Японії, Канади, Швеції, Австралії, Китаю, Індії, Росії.ⁱ

Опис заходів: Для збільшення ліквідності в країні центральні банки зменшували процентні ставки рефінансування. Крім того через проблеми у функціонуванні банківської системи центральні банки були змушені йти на нетрадиційні заходи по розширенню ліквідності: спрощували умови та збільшували строки рефінансування, купували державні та приватні цінні папери, зменшували резервні вимоги.

Для прикладу ФРСⁱⁱ США зменшив ставку рефінансування до 0-0,25% з 5,25 до початку кризи почав проводити покупки комерційних та іпотечних цінних паперів, запровадив декілька нових механізмів рефінансування. ЄЦБⁱⁱⁱ зменшив ставку до 1,0% з 4,25%, збільшив максимальну тривалість рефінансування до дванадцяти місяців з трьох, зняв обмеження на суму отриманого рефінансування та розпочав покупки облігацій випущених в Єврозоні(до 60 млрд. євро). Оскільки ставка рефінансування Банку Японії^{iv} і до кризи була близькою до 0%, то вона зменшилась лише з 0,5% до 0,1%. Водночас, в Японії більш широко використовувались нетрадиційні заходи надання ліквідності, такі як проведення операцій репо та безпосереднього викупу корпоративних облігацій, розширення купівлі державних облігацій, спеціальні операції рефінансування для кредитування корпорацій. До того ж Банк Японії розширив перелік видів застави для традиційного рефінансування.

В результаті таких дій центральних банків сума кредитних коштів, отриманих комерційними банками та іншими установами різко збільшилась. Кредити ФРС США^v зросли з 0,8 трлн. дол. США в серпні 2007 року до 2,1 трлн. дол. США в травні 2009 року. З травня поточного року ця цифра коливається в проміжку 1,9-2,1 трлн. дол. США. ЄЦБ^{vi} збільшив рефінансування банків з 0,5 трлн. євро в серпні 2007 року до понад 1,1 трлн. євро в 2009 році. Банк Японії^{vii} збільшив обсяги рефінансування з 27 трлн. єн в червні 2007 року до 55 трлн. єн в березні 2009 року. Операції для підтримки корпоративного кредитування зросли до 12 трлн. єн в березні 2009 року при тому, що вони не перевищували 0,3 трлн. єн до кризи. Банк Англії оголосив про збільшення коштів на купівлю державних та приватних облігацій до 150 млрд. фунтів.

Україна: В Україні НБУ^{viii} надавав ліквідність в економіку в останньому кварталі 2008 року через розширення рефінансування комерційних банків шляхом спрощення вимог до застави, зменшення вимог до резервування, купівлю державних облігацій. Водночас в 2009 році НБУ зменшив обсяги рефінансування банків, зосередившись при цьому переважно на фінансуванні проблемних банків. З іншого боку НБУ збільшив обсяги придбання державних облігацій як у рамках програми рекапіталізації банків, так і поза її межами. Хоча НБУ також змінював процентні ставки рефінансування, але суттєвого впливу на обсяги ліквідності такі дії не мали.

Зобов'язання українських банків перед НБУ^{ix} збільшились з 8 млрд. грн. наприкінці вересня 2008 року до 82 млрд. грн. в квітні 2009 року і продовжили повільне збільшення (88 млрд. грн. станом на кінець вересня). Обсяги державних цінних паперів в портфелі НБУ зросли з 0,4 млрд. грн. у вересні 2008 року до 9 млрд. грн. в грудні 2009 року та до 40 млрд. грн. станом на кінець вересня 2009 року.

Коментар: Особливістю заходів по збільшенню ліквідності в Україні стало те, що НБУ обмежився фінансуванням банків та держави, а також обрав вибірковий підхід до надання ліквідності комерційним банкам. Для відносно здорових банків НБУ обмежив надання рефінансування під час кризи для підтримання стабільності гривні. Крім того за умови обмеженого вторинного ринку державних цінних паперів в Україні, викуп проходив переважно на первинному ринку.

Політика рефінансування Нацбанку викликала цілий ряд зауважень щодо принципів та пріоритетності надання коштів. До того ж частину цих коштів банківські установи використали для придбання валюти, що дестабілізувало валютний ринок. Сьогодні кредити рефінансування реструктуризовані. Окремі банки також повернули кошти НБУ. Водночас, банківська система сьогодні стикається з проблемою платоспроможності.

2.1.2. Заходи для збільшення ліквідності в іноземній валюті

Країни: Більшість центральних банків країн світу надавали своїм економікам ліквідність в іноземній валюті.

Опис заходів: Ліквідність в іноземній валюті надавалась ЄЦБ, ФРС та Китайським народним банком через своп-операції з національними центральними банками та міжнародні резерви країн світу. ФРС^x уклав угоди про свопи з ЄЦБ, Банком Англії, Банком Японії, Швейцарським національним банком (без обмежень на суму), центральними банками Китаю, Австралії,

Швеції, Бразилії, Мексики, Кореї, Сингапуру на 30 млрд. дол. США. ЄЦБ^{xi} уклав двосторонні угоди про свопи євро на швейцарські франки та шведські крони (10 млрд євро). Національний банк Швейцарії уклав угоди про свопи франків на польські злоти та угорські форинти. Китайський народний банк^{xii} уклав угоди про свопи юанів на іноземну валюту з центральними банками Індонезії, Малайзії, Гонконгу, Білорусії, Аргентини, Кореї на загальну суму 660 млрд. юанів. Окремі країни, що стикнулись з відтоком капіталу, такі як Росія, Польща, Індія, Бразилія, Корея також активно використовували міжнародні резерви для надання ліквідності в іноземній валюті.^{xiii}

Обсяг коштів фактично залучених за свопами звичайно був нижче, ніж номінал. ФРС під час піку дефіциту іноземної валюти в четвертому кварталі 2008 року надав 564 млрд. дол. США (19 листопада).^{xiv} В жовтні обсяг залучених коштів зменшився до 44 млрд. дол. США. Сума резервів використаних Росією, Польщею, Індією, Бразилією та Кореєю в четвертому кварталі 2008 року становила понад 214 млрд. дол. США.

Україна: НБУ не має домовленостей про свопи з іншими центральними банками, тому був змушений використовувати міжнародні резерви та фінансування МВФ для забезпечення економіки ліквідністю в іноземній валюті. Загальна сума інтервенцій на міжбанківському валютному ринку за 12 місяців з початку кризи (жовтень 2008 року) становила^{xv} приблизно 22 млрд. дол. США.

Коментар: Українська практика проведення інтервенцій на валютному ринку була менш прозорою, ніж в інших країнах, і інтервенції доволі часто проводились не на ринкових умовах. Обмежені можливості української економіки та відсутність відповідних ініціатив не дозволили використати валютні свопи як джерело ліквідності.

Слід окремо зазначити, що особливістю української економіки є високий рівень її доларизації. Мова йде, перш за все, про широке використання готівкової валюти домогосподарствами, суттєві обсяги споживчого кредитування, тощо. Таким чином, коливання валютного курсу в країні також мають цілком конкретні соціальні наслідки.

2.2. Ринок житла і іпотека

2.2.1 Розширення програм підтримки придбання житла

Країни: Програми підтримки придбання житла як антикризовий захід використовувались в США, Японії, РФ, Австралії, Швеції, Китаї, Франції, Великобританії. Такі програми передбачають будівництво доступного житла (Китай, Франція, Великобританія, Бразилія, Австралія), сприяння реструктуризації іпотечних кредитів (США, РФ, Японія, Австралія, Швеція), розширення програм по гарантуванню кредитів (США, Великобританії, РФ та Австралія).

Опис заходів: Ще в липні 2008 року Президент США Дж. Буш підписав Закон про ринок житлової нерухомості та відновлення економічного зростання (Надія для домовласників)^{xvi}, який передбачає посилення регулювання діяльності державних іпотечних агентств – Fannie Mae та

Freddie Mac – та федеральних банків, створення нового регулятора з широкими повноваженнями на ринку іпотеки, надання фінансової допомоги особам, що взяли іпотечний кредит. Адміністрація Барака Обама розробила програму, яка передбачає зменшення платежів за іпотечними кредитами для 3-4 млн. «відповідальних» сімей та рефінансування для 4-5 млн. сімей їх іпотечних боргів, гарантованих державними іпотечними агентствами.^{xvii} На фоні падіння темпів будівництва житла урядом Китаю було прийнято низку рішень, спрямованих на стабілізацію ситуації в секторі нерухомості^{xviii}, шляхом зменшення розміру першого внеску на купівлю житла, зменшення відсотків по кредиту на першу купівлю житла, ліквідація кількох податків, пов'язаних із купівлею житла, надання субсидій сім'ям з низькими доходами. Такі ж заходи запроваджуються і у Великій Британії, Франції. До того ж уряд Сполученого Королівства використовує націоналізовані банки для розширення іпотечних кредитних програм, дозволивши видавати кредити платоспроможним клієнтам, які однак не мають достатньо коштів для першого внеску.^{xix} Росія додатково до програм іпотечного кредитування планує викупити 40 тис. типових квартир для підтримки галузі будівництва житла. Громадяни, що взяли іпотечний кредит, отримали податкові пільги та дозвіл спрямувати на оплату кредиту кошти «материнського (сімейного) капіталу»^{xx}, що з 1 січня 2009 року становить приблизно 300 тис. руб.^{xxi} Підприємства, якщо вони здійснюють компенсацію відсотків за іпотечними кредитами своїх співробітників, мають право відносити їх на витрати (з певними обмеженнями), що зменшує величину прибутку, який підлягає оподаткуванню.^{xxii}

На підтримку власників житла були витрачені значні кошти. ФРС викупила іпотечних цінних паперів на суму понад 1 трлн. дол. США, а сукупні бюджетні витрати США на програми підтримки власників житла становитимуть^{xxiii} десятки мільярдів дол. США. Китай в межах програми стимулювання економіки планує витратити 280 млрд. юанів на будівництво доступного житла.

Україна: В Україні заходи допомоги у цій сфері є обмеженими. НБУ прийняв постанову^{xxiv} щодо спрощення реструктуризації заборгованості за іпотечними кредитами та надав цільове рефінансування для фінансування недобудованих житлових будинків з високим ступенем готовності. Водночас Уряд збільшив капітал Державної іпотечної установи на 1 млрд. грн. а також сприяв розміщенню облігацій, гарантованих державою, на суму 1 млрд. грн.^{xxv} Залучені кошти були використані для безпосереднього фінансування будівництва та рефінансування банків.

У листопаді 2009 року Кабінетом Міністрів було затверджено Державну цільову соціально-економічну програму будівництва (придбання) доступного житла на 2010 - 2017 роки, яка спрямована на вирішення проблем, пов'язаних з придбанням житла соціально вразливими верствами населення, у середньостроковій перспективі.^{xxvi}

Коментар: Особливістю української політики підтримки придбання житла у 2009 році були відносно малі масштаби такої підтримки порівняно з іншими країнами, що зумовлено як зменшенням доходів бюджету, так і обмеженими можливостями для фінансування його дефіциту.

2.3. ФІНАНСОВА ДОПОМОГА ДЕРЖАВИ ФІНАНСОВИМ УСТАНОВАМ

2.3.1. Рефінансування або гарантування банківських боргів за рахунок державних коштів

Країни: Франція, Російська Федерація, Велика Британія, США, Південна Корея, Швеція.

Опис заходів: Задля збільшення довіри до фінансових установ та запобігання відтоку вкладів або появи вимог щодо дострокового виконання зобов'язань урядами країн були гарантовані банківські борги за рахунок державних коштів. Уряд Великобританії надав гарантії по міжбанківським боргам^{xxvii}. В Російській Федерації «Внешкекономбанк» має право надавати кредити для погашення зобов'язань банків перед іноземними інвесторами, плата за користування такими кредитами встановлюється на рівні не меншому за Лібор+5%^{xxviii}. Сума такого кредиту не може перевищувати 15% від загального обсягу власних коштів банку станом на 01.10.08. Федеральна система США також надала гарантії по боргам банківських боргів та міжбанківських кредитів з метою підвищення ліквідності системи.

На фінансування відповідних програм уряди країн виділили – США кошти з загального фонду призначеного для підтримки фінансової системи обсягом в 700 млрд. дол. США, Великобританія - 250 млрд. фунтів стерлінгів, в РФ на ці потреби виділено 50 млрд. дол. США.

Україна: В Україні така практика не використовується. Очевидно, що надання відповідної підтримки потребує суттєвих коштів, тому вона навряд чи можлива в короткостроковому плані.

2.3.2. Зниження нормативів резервування

Країни: Російська Федерація, Китай, Індія.

Опис заходів: Використання цього заходу було мотивовано необхідністю збільшити ліквідність банківських установ. Так, в Китаї відповідна ставка резервування була зменшена на 0,5 в.п. (після того як вона була скорочена до 16,5% з 17,5%). В Російській Федерації перед кризою норми резервування становили 8,5% для коштів, залучених від іноземних банків, 5,5% для депозитів населення та 6% для інших зобов'язань. Після початку кризи ці норми були зменшені до 1,5-4% в залежності від джерела коштів. 15 жовтня 2009 р. норми були знижені ще раз до 0,5% по всім вкладам та кредитам, проте вже з початку березня вони почали зростати^{xxix}. Вказані заходи не вимагали додаткового фінансування.

Україна: В Україні НБУ дозволив підвищувати на один рівень категорію реструктурованої кредитної операції з позичальниками, що дозволило не створювати додаткові резерви під проблемну заборгованість^{xxx}. В грудні та листопаді 2008 року були знижені вимоги до резервування під депозити в національній валюті, а також для коштів, отриманих від нерезидентів. В той самий час для кредитів в іноземній валюті нормативи резервування для позичальників, що не мають доходів в іноземній валюті, були навпаки збільшені, що зробило економічно не вигідним кредитування в іноземній валюті.

Коментар: В Україні даний захід не вимагав додаткового фінансування. Основною відмінністю процесу зниження нормативів резервування в Україні та інших країнах є те, що в Україні одночасно підвищувались нормативи резервування під кредити в іноземній валюті. Це пов'язано передусім з спробою недопущення подальшого зсуву у бік кредитування в іноземній валюті та взяття банками на себе надмірних валютних ризиків.

2.3.3. Кредитування банків та інших фінансових установ

Країни: Франція, США, Російська Федерація, Німеччина.

Опис заходів: В багатьох країнах було запроваджено кредитування банків та фінансових установ або центральними банками країн, або урядом. Такі заходи мають на меті підвищення ліквідності цих інституцій, а також відновлення міжбанківського кредитування. Так, уряд РФ запровадив практику надання субординованих кредитів банкам Банком Росії. Умовами для участі в програмі є введення уповноважених представників центробанку для надання консультацій з використання наданих коштів^{xxxі}. Також банкам було надано рефінансування у розмірі близько 2 трлн. руб.

Україна: В Україні практика рефінансування банківських установ стала доволі розповсюдженою. Водночас проблемним питанням стало використання отриманих коштів для спекуляцій на валютному ринку, що зумовило посилення відповідальності за неправочинні дії.

Коментар: В принципі особливих відмінностей між кредитуванням банків в Україні та інших країнах немає за виключенням умови щодо введення представника центробанку в банк.

2.3.4 Кредитування під заставу надійних комерційних паперів

Країни: США.

Опис заходів: В США здійснюється кредитування фінансових установ під заставу їх ліквідних активів.

Україна: В Україні існує відповідний захід з підтримки фінансової стійкості банківських установ, який має форму довгострокового кредитування банків НБУ під заставу активів - державних облігацій, нерухомого майна, майнових прав. Кредит надається строком на один рік або у вигляді кредитної лінії, ставка за користування встановлюється на рівні не меншому за ставку НБУ по операціям з підтримки ліквідності^{xxxii}.

Коментар: Зараз оцінити масштаби відповідного заходу в Україні досить важко. В цілому практика застосування даного заходу аналогічна до світового досвіду.

2.3.5. Викуп акцій фінансових установ державою

Країни: Велика Британія, Японія, Російська Федерація, Нідерланди, Бельгія, Німеччина, Португалія.

Опис заходів: Викуп акцій фінансових установ державою був однією з основних антикризових стратегій урядів багатьох країн. Такі схеми застосовувались з метою допомоги найбільшим фінансовим установам країни, банкрутство яких загрожувало б фінансовій стійкості інших підприємств як фінансового, так і реального сектору, а також домогосподарств. Механізм та вимоги до участі в таких програмах різняться в залежності від країн. Наприклад, в Японії банк, акції якого викуповуються державою, має приймати активну участь у кредитуванні реального сектору^{xxxiii}, Китай підтримав один з найбільших своїх банків - Сільськогосподарський банк, Великобританія надала допомогу найбільшим фінансовим інституціям. В Великобританії надання фінансової допомоги банківським установам шляхом участі держави в капіталі банку здійснюється на комерційній основі. Більше того, передбачено, що такі заходи мають тимчасовий характер. В Російській Федерації Банк Росії разом з Агенцією по страхуванню вкладів (Агенція) може приймати ряд заходів по фінансовому оздоровленню банків у разі виявлення загрози його фінансової стійкості, а саме: 1) надавати допомогу інвестору, який хоче прийняти участь у капіталі установи, 2) тимчасово передавати функції з управління банком Агенції, а також можливість викупу Агенцією акцій установи з метою наступного перепродажу інвесторами, 3) передавати зобов'язання банку третім особам з метою виконання вимог кредиторів банку^{xxxiv}.

Обсяги фінансування таких програм становлять 223 млрд. дол. США в Японії, 30 млрд. дол. США в Китаї, 50 млрд. фунтів стерлінгів було заплановано урядом Великобританії для підтримки восьми банківських установ, США спрямувало 700 млрд. дол. США для підтримки своїх фінансових установ шляхом купівлі акцій. В РФ фінансування викупу акцій здійснюється за рахунок коштів Федерального Бюджету, але загальна сума, яка може бути витрачена на цю програму, не вказана.

Україна: В Україні відповідний захід здійснюється наступним чином - збільшення капіталу банку, яким керує тимчасова адміністрація, здійснюється шляхом проведення відкритого аукціону, до якого запрошуються потенційні інвестори, в тому числі разом з державою. Передбачено, що рекапіталізація за участю держави застосовується до тих установ, які мають ознаки системності^{xxxv}. Уряд приймає участь у рекапіталізації банку у випадку, коли він разом з іншим інвестором отримує частку в капіталі банку не меншу ніж 75%+1 акція в обмін на ОВГЗ, з наступним викупом цих облігацій НБУ. Перед додатковою емісією акцій капітал банківських установ може бути зменшений до рівня регуляторного капіталу, що фактично призводить до зменшення частки існуючих інвесторів. Урядом в рекапіталізований банк призначається адміністратор, який здійснює функції з управління установою, проводить її санацію. Передбачається, що після певного періоду часу, рекапіталізований банк може бути проданий іншим інвесторам, а гроші, що надійдуть від продажу, передаються НБУ в рахунок зворотного викупу ОВГЗ^{xxxvi}.

До цього часу було виділено близько 9,7 млрд. грн. на рекапіталізацію трьох банківських установ - Родовід банку, банку «Київ» та Укрпромбанку. Водночас, загальна потреба в збільшенні капіталу українських банків становить 44 млрд. грн. Формально головним джерелом збільшення капіталу банків є Стабілізаційний фонд, розмір якого визначено на рівні 20 млрд. грн. Проте серед інших функцій використання коштів фонду зазначені ще й

структурні програми, тоді як джерела наповнення (наприклад, доходи від приватизації) є доволі непевними.

Схема участі в капіталі банку в Україні та інших країнах світу є майже однаковою, основною відмінністю стосується джерел фінансування заходу. В Україні це формально Стабілізаційний фонд, проте фактично використовуються кошти НБУ. Слід зауважити, що в більшості країн для виконання цього заходу використовуються кошти центробанків.

Коментар: В цілому захід слід оцінити позитивно. Однак важливим аспектом у практиці застосування цього заходу є питання, скільки банків ще потребуватимуть такої допомоги. Зважаючи на обмеженість ресурсів, слід чітко бачити межі такої підтримки, адже об'єктивно неможливо підтримати всі банківські установи.

2.3.6. Викуп «токсичних» активів

Країни: США, Велика Британія, Франція.

Опис заходів: В США було впроваджено Програму позбавлення від проблемних активів (TARP)^{xxxvii}, проведено додаткове фінансування іпотечних агентств Fannie Mae та Freddie Mac.^{xxxviii} Федеральна резервна система США здійснила ряд кроків у рамках свого власного плану допомоги фінансовим ринкам. Йдеться про запровадження ряду інструментів, що передбачають викуп іпотечних облігацій Fannie Mae та Freddie Mac і допомогу власникам цінних паперів, забезпечених нещодавно виданими кредитами, з рейтингом ААА.^{xxxix} В окремих країнах Європи також здійснювався викуп проблемних активів у банків, що втратили доступ до кредитних коштів.^{xl} У Німеччині був розроблений новий закон щодо стабілізації фінансового ринку, основний акцент в якому робився на процедурах поводження з «поганими» («токсичними») боргами, хоча П.Штайнбрюк, міністр фінансів Німеччини, повністю відкидає ідею створення «поганого банку», який би акумулював «погані» («токсичні» активи) німецьких банків.^{xli}

Урядом США спрямована частина коштів з 1 трлн. дол. США на викуп проблемних активів^{xlii}, в Великобританії Уряд спрямував на ці цілі 600 млрд. фунтів стерлінгів.^{xliii}

Україна: В Україні відповідної практики викупу проблемних активів державними або афілійованими з державою установами наразі не існує, хоча Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків»^{xliv} передбачає можливість створення санаційних банків, які можуть використовуватись для захисту прав вкладників банків. Існує ймовірність, що такий банк слугуватиме банком для токсичних активів.

Коментар: В бюджеті чи будь-якому іншому нормативному акті на сьогодні не передбачено коштів на реалізацію цієї норми. Однак у недержавному секторі відбувається формування ринку боргів та накопичується досвід купівлі-продажу проблемних активів. Зрозуміло, що цей процес потребує нормативного врегулювання.

2.3.7. Розміщення державних коштів на депозитах комерційних банків

Країни: Російська Федерація.

Опис заходів: В РФ було вирішено розмістити 50 млрд. дол. США державних коштів на рахунку Внешекономбанку під ставку Лібор+1% терміном на один рік з можливістю пролонгації.^{xlv}

Україна: В Україні відповідний захід до цього часу не застосовувався, але така можливість передбачена в Державному бюджеті на 2009 рік.

2.4. КОНТРОЛЬ ЗА ГРОШОВИМИ КОШТАМИ БАНКІВ

2.4.1. Обмеження грошової винагороди топ-менеджменту

Країни: США, Велика Британія.

Опис заходів: Надання державної допомоги банкам містить цілу низку умов, що стосуються дивідендної політики, обмеження винагороди топ-менеджменту (відмова від так званих «золотих парашутів»). Так, у США заборонено виплачувати винагороду топ-менеджменту за рахунок отриманих від держави коштів і запроваджено жорсткий контроль з боку ФРС, Казначейства та Корпорації з гарантування депозитів (FDIC) за напрямами використання державних коштів.^{xlvi} Захід не вимагає додаткових видатків з державних бюджетів країн.

Україна: В Україні надання фінансової допомоги українським банкам теж здійснюється за умови обмеження виплати дивідендів власникам банку. Як і у випадку інших країн, виконання цього заходу не вимагає використання коштів бюджету або НБУ. Єдині витрати, що лягають на державу, є виплата заробітної плати новому менеджменту, який здійснює керівництво банком, що знаходиться в процесі оздоровлення.

Коментар: Механізм реалізації цієї норми в Україні та інших країн, є подібним.

2.4.2. Зміна вимог до бухгалтерського обліку

Країни: США, Німеччина, Велика Британія.

Опис заходів: В цілому європейські країни виступають за більш адекватну монетарну політику, а також реформу нормативів капіталу (правила Basel 2), правил бухгалтерського обліку, принципів діяльності міжнародних рейтингових агентств, страхування, наглядових органів, інвестиційних фондів, паралельної банківської системи, ринків деривативів тощо.^{xlvii}

Україна: В Україні в цьому напрямку був здійснений наступний крок - в лютому 2009 року банкам було дозволено враховувати до розрахунку регулятивного капіталу субординований борг наданий в іноземній валюті, включати до основного капіталу сплачені, але не зареєстровані внески до статутного капіталу.^{xlviii}

Коментар: Вказаний крок не вимагав додаткових видатків ні зі сторони НБУ, ні зі сторони Державного бюджету.

2.4.3. Створення спеціального інституту регулювання фінансових ринків в цілому

Країни: Франція, США, Китай.

Опис заходів: Існує консенсус необхідності зміни самої системи регулювання фінансових ринків. Така система повинна адекватно регулювати коло питань, що стосуються обсягів, якості та механізмів фінансових потоків у глобалізованому світі. А.Меркель, канцлер ФРН, запропонувала створити Економічну раду під егідою ООН, що діяла б подібно до Ради Безпеки на основі нової міжнародної хартії, яка б закладала основи нової соціальної економіки в глобальному масштабі.^{xlix} Також країни вимагають переглянути роль та функції МВФ та Форуму фінансової стабільності. Велика Британія пропонує встановити чіткі економічні нормативи адекватності капіталу банків, запровадити так звані циклічні заходи, які б дозволяли створювати резерви в економічно вдалі роки для пом'якшення майбутніх спадів. США також розробили план регуляторної реформи, який передбачає розв'язання проблеми ризику системи, для чого пропонується створити незалежний регулятор, який би здійснював нагляд за системно важливими фінансовими інституціями, та запровадження нових жорсткіших вимог розкриття інформації на всіх фінансових ринках.^l Голова центрального банку КНР у рамках реформування міжнародної монетарної системи пропонує створення супер-валюти, не прив'язаної до жодної з національних валют.^{li}

Україна: В Україні не існує поки що якогось стратегічно узгодженого на рівні держави бачення реформування системи регулювання фінансових ринків, яке б передбачало створення спеціального інституту регулювання фінансових ринків в цілому. Разом з тим необхідність удосконалення системи регулювання фінансових ринків практично ніким не заперечується.

2.4.4. Вимога для банків кредитувати підприємства та домогосподарства

Країни: Франція, Велика Британія.

Опис заходів: У Великій Британії для отримання фінансових ресурсів від держави банки повинні укласти з урядом так звану угоду позики («lending agreement»), що передбачає певні обсяги і види обов'язкового кредитування споживачів і бізнесу.^{lii} Н.Саркозі, Президент Франції, наголосив на створенні посади «кредитного омбудсмена», який контролює використання банками державної допомоги і дотримання прозорості процедур доступу підприємств до кредитів.^{liii} Захід не потребує додаткових витрат з бюджету.

Україна: В Україні аналогічні вимоги до банку відсутні. Проте відповідно до закону про фінансове оздоровлення банків тимчасовим адміністратором може визначатись стратегія установи, в тому числі стосовно подальшого кредитування реального сектору банком, що знаходиться у власності держави після його рекапіталізації. Цей момент задекларовано, але реально така вимога не дотримується.

2.5. ФІНАНСОВА ДОПОМОГА РЕАЛЬНОМУ СЕКТОРУ

Антикризові заходи для підтримки реального сектора економіки, що здійснюються зараз у світі, мають на меті, по-перше, здійснення безпосередньої фінансової допомоги компаніям, що найбільше потерпають від кризи, у формі державних кредитів для підтримки ліквідності та фінансування реструктуризації/здійснення інвестицій; по-друге, стимулювання кінцевого попиту на продукцію компаній, що страждають від кризових явищ.

Запроваджуючи державну підтримку для окремих секторів економіки під час фінансової кризи, уряди різних країн виходили з наступних критеріїв:

- Важливість того чи іншого сектору (галузі) для економіки країни;
- Вплив сектора (галузі) на стан внутрішнього ринку і доходи домогосподарств;
- Фінансовий стан компаній сектора (галузі).

Відповідно до цього державна допомога реальному сектору економіки, що включається до складу антикризових пакетів, складається з наступних елементів:

2.5.1. Капіталізація фінансових установ для кредитування реального сектору

Країни: Японія, Китай, Чехія, Фінляндія.

Опис заходів: В Японії держава збільшила свою частку в статутному капіталі деяких галузевих фінансових установ, які спеціалізуються, головним чином, на підтримці сільського господарства та експортних операцій.

В Чехії планується провести збільшення статутного капіталу Фонду підтримки та гарантування розвитку сільського та лісового господарства на 0,3 млрд. крон.^{liv}

У Фінляндії було збільшено максимальний рівень зобов'язань за кредитами з 2,6 млрд. євро до 4,2 млрд. євро для державної спеціалізованої фінансової компанії Finnvera, що спеціалізується на кредитуванні великих підприємств, наданні гарантій по іншим кредитам, гарантуванні експортних кредитів та фінансуванню венчурних інвестицій. Крім того, максимальний рівень зобов'язань також був збільшений для іншої подібної установи, що надає фінансові гарантії по експортним кредитам - Finnish Export Credit Ltd – до 10 млрд. євро. На 100 млн. євро. було збільшено статутний капітал спеціалізованої компанії Finnish Industry Investment Ltd, яка інвестує у нові технології, бізнес-проекти та нещодавно створені фірми.^{lv} Збільшення максимального розміру за кредитами дало змогу Finnvera розробити ряд спеціальних кредитних продуктів, які мають допомогти середнім компаніям (до 1000 чол. зайнятих), що мають проблеми із фінансуванням. Мова йде про так звані «анти-циклічні кредити та гарантії», які мають отримати близько 6 тис. компаній, сумарний розмір яких у 2009-2011 роках має досягти 900 млн. євро.

Україна: Уряд України рекапіталізував два державних банки Укрексімбанк та Ощадбанк на 6,3 млрд. грн. та 12,8 млрд. грн., відповідно, з метою

підтримки реального сектору економіки, включно з НАК Нафтогаз. Певна підтримка була надана сектору будівництва. Так наприкінці 2008 року Мінфін затвердив фінплан Державної іпотечної установи, відповідно до якого в 2009 році установа мала мпрямувати на рефінансування первинних іпотечних кредиторів 1,15 млрд. грн. за рахунок випуску цінних паперів, зокрема за рахунок розміщення облігацій забезпечених державних гарантією на суму 1 млрд. грн.

2.5.2. Податкові пільги окремим галузям

Країни: США, Японія, Російська Федерація, Китай, Франція, Велика Британія, Німеччина, Індонезія, Канада, Південна Корея.

Опис заходів: Головний принцип надання податкових пільг – їх тимчасовість. З метою посилення конкурентоспроможності і підвищення ділової активності країни звільняють підприємства від податків або ж знижують їх рівень. Серед таких заходів слід назвати зниження податку на прибуток підприємств та виплат на соціальне страхування працівників, розстрочка податкової заборгованості, пільгове оподаткування інвестицій підприємств у навчання персоналу та наукові розробки, звільнення від ПДВ імпорту технічного обладнання тощо.^{lvi} У Росії до того ж запроваджено низку заходів, спрямованих на зниження адміністративного тиску на бізнес: програми боротьби з корупцією, ліквідація зайвих адміністративних бар'єрів, тощо.^{lvii}

В Канаді згідно Плану дій у сфері економіки (Economy Action Plan) передбачено зниження податкового навантаження та пряме виділення фінансових коштів для проектів будівництва, які передбачають будівництво соціального та енергоефективного житла.^{lviii} Канадська програма надання пільг будівельним компаніям оцінюється у 7,76 млрд. дол. (2009-2010 рр.)

Україна: Запроваджено звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ імпортованого обладнання та комплектуючих, які завозяться для створення нових виробництв із запровадженням енергозберігаючих технологій. Промисловим підприємствам надано право застосовувати щорічну 25%-у норму прискореної амортизації основних фондів групи 3. Прискорена амортизація дозволить промисловим підприємствам швидше накопичити необхідний ресурс для інвестицій, і подібна до аналогічних заходів за кордоном.

Коментар: Україна застосувала лише один вид податкових пільг – зниження податкового тиску на інвестиції, тоді як загальний рівень податкового тиску залишається високим, незважаючи на кризу (зокрема, ставки і база оподаткування податку на прибуток та виплат на соціальне страхування працівників, тощо). Тому реформа цієї сфери просто життєво необхідна.

2.5.3. Державне кредитування, прямі фінансові вливання в реальний сектор

Країни: США, Велика Британія, Китай, Російська Федерація, Австрія, ЄС.

Опис заходів: Як правило, державні кредити надаються окремим компаніям в обмін на виконання певних умов, які мають сприяти збереженню рівня

виробництва та зайнятості у даних компаніях/галузях. Найбільш активно даний механізм застосовується у США та Франції для підтримки автомобілета літакобудування, враховуючи високу важливість цих галузей для економік названих країн. Умовами надання кредитів є збереження робочих місць та виробництва всередині країни (Франція), проведення реструктуризації компаній, передача державі частини акцій, обмеження на виплату бонусів топ-менеджменту компаній, обмеження на виплату дивідендів, або неможливість списати борг перед державою у випадку банкрутства (США).

Наприклад, США вирішили для попередження банкрутства автомобільної промисловості виділити 24,7 млрд. дол. США фінансової допомоги підприємствам GM, Chrysler для технологічного переоснащення, розробки нових технологій та нового покоління енергоефективних автомобілів.

У січні 2009 року британський міністр економіки озвучив плани урядової підтримки автомобільної промисловості (на суму 2,3 млрд. фунтів стерлінгів), що також, між іншим, передбачає створення екологічних автомобілів.

У січні 2009 року французький прем'єр-міністр Ф.Фйон оголосив про те, що уряд готується надати 5-6 млрд. євро для підтримки автомобільного сектору, зокрема компаній Renault та PSA, в обмін на те, що вони не перенесуть виробництво за межі країни^{lix}. У Франції будуть надані кредити авіаперевізникам банками на суму 5 млрд. євро (6,5 млрд. дол. США) в обмін на участь банків у програмі рекапіталізації за рахунок державних коштів загальною вартістю 10 млрд. євро.^{lx} Вартість заходів у Франції складає 5-6 млрд. євро для автомобілебудівних компаній, 5 млрд. євро для підтримки літакобудування.

В Росії окремі авіаційні компанії отримують державні кредити у розмірі до 30 млрд. рублів (850 млн. дол. США) для підтримки ліквідності.

На противагу такому підходу Німеччина негативно ставиться до можливості надання державної фінансової допомоги автовиробникам, зокрема компанії Opel, не вважаючи її системно важливим підприємством. Натомість вона наголосила на можливості державного гарантування інвестицій в цю компанію з боку приватного інвестора. Водночас в Німеччині уряд планує виділити німецьким автомобілебудівним компаніям 500 млн. євро для проведення НДіДКР.

В Китаї уряд надав пряму фінансову допомогу у розмірі 6 млрд. юанів (880 млн. дол. США) двом державним авіакомпаніям. В Китаї також планується надання цільових безпроцентних позик промисловості на фінансування заходів з підвищення енергетичної та технологічної ефективності. Очікується, що кошти будуть сприяти зростанню інвестицій в цих сферах на суму від 44 до 59 млрд. дол. США. В Китаї автомобілебудування отримає фінансову підтримку у вигляді субсидії в розмірі 10 млрд. юанів (1,5 млрд. дол. США) протягом наступних трьох років. Умова надання – реалізація програм оновлення технологій та розробки автомобілів, що використовують альтернативні джерела енергії. Кінцева мета цього заходу - запустити серійне виробництво електромобілів у великих та середніх містах.

В Австрії передбачено збільшення розміру кредитних ліній до 900 млн. євро кожного року протягом 2009-2010 рр., які будуть надаватися через спеціалізовані фінансові установи (такі як EI B, KfW, ER P та Austria wirtschaftsservice).

ЄС також збільшує фінансову допомогу організаціям виробників фруктів та овочів на 0,5% з 4,1% до 4,6% загальної ринкової вартості продукції, якщо додаткове фінансування використовується для подолання кризи або управління нею. Така допомога також може надаватись країнам, що не є членами ЄС, але які мають контракт з однією з організацій виробників (при цьому така допомога не може перевищувати 75% загальної суми підтримки, отриманої членами організації).

Україна: В Україні планувалося надавати державні кредити компаніям ГМК та хімічної промисловості.

Коментар: На практиці цей захід досі не реалізовано через відсутність коштів у Стабілізаційному фонді, який було визначено як джерело фінансування цього заходу.

2.5.4. Реалізація галузевих програм

Країни: Російська Федерація, Китай, ЄС

Опис заходів: Росія оголосила про підтримку сільського господарства, автомобілебудування та сільськогосподарського машинобудування, військово-промислового комплексу, сировинного комплексу та транспорту здебільшого шляхом надання субсидій на покриття відсоткових ставок по кредитам у 2008-2009 роках, рекапіталізації, гарантування запозичень та митно-тарифний захист¹. Було складено список з 295 підприємств, що мають значне соціально-економічне значення та є великими роботодавцями, і список зі 1148 підприємств регіонального значення, які мають право на фінансову допомогу держави.

В Китаї уряд планує надати масштабну підтримку нафтохімічному сектору промисловості та текстильній галузі. Так, зокрема, Китай витратить 100 млрд. юанів (14,6 млрд. дол. США) до кінця 2010 року на технологічне оновлення вітчизняних нафтопереробних заводів. Також 400 млрд. юанів уряд планує витратити на інвестиції в 20 нових проектів в секторі нафтохімії. Для стимулювання виробництва в текстильній промисловості планується застосувати механізм пільгового кредитування^{lxi}. Оцінка вартості заходів в Китаї: близько 500 млрд. юанів.

В ЄС проводиться викуп продукції, покликаний вилучити з ринку надлишок товарів,^{lxii} здійснюється організаціями виробників, причому 50% ціни сплачує держава (а витрати на викуп товарів для її подальшого безоплатного розповсюдження в школах компенсується ЄС на 100%).^{lxiii}

Україна: Незважаючи на розробку численних галузевих програм, уряд досі не має можливості забезпечити їх виконання реальними фінансовими ресурсами. Єдиний інструмент, про використання якого було заявлено, це надання державних гарантій за кредитними зобов'язаннями ключових галузей економіки.

Коментар: Галузеві програми як інструмент державної політики потребують серйозного вдосконалення.

2.5.5. Гарантії по банківських кредитах/компенсація відсотків по банківським кредитам

Країни: Франція, Велика Британія, Японія, Російська Федерація, Китай

Опис заходів: У Великобританії уряд планує надати державні гарантії під кредити Європейського інвестиційного банку для виробників автомобілів на суму 1,3 млрд. фунтів та гарантії на суму 1 млрд. фунтів на умовах створення та впровадження у виробництво автомобілебудівними компаніями нових екологічно ефективних автомобілів.^{lxiv}

В ЄС в рамках заходів кризового менеджменту для виробників фруктів та овочів передбачається, зокрема, страхування врожаю, а також допомога в наданні забезпечення по банківським кредитам та фінансуванні адміністративних витрат, пов'язаних із заснуванням спільних фондів.^{lxv}

Росія оголосила про підтримку сільського господарства, автомобілебудування та сільськогосподарського машинобудування, військово-промислового комплексу, сировинного комплексу та транспорту, у тому числі шляхом надання субсидій на покриття відсоткових ставок по кредитах у 2008-2009 роках або гарантування кредитів. Зокрема, в Росії планується надання державних гарантій автомобільній промисловості на суму до 70 млрд. рублів (2 млрд. дол. США) під залучення кредитів; компаніям військово-промислового комплексу – 100 млрд. рублів (2,9 млрд. дол. США). В Росії запроваджена компенсація відсоткових ставок за кредитами сільськогосподарським виробникам від 2/3 до 4/5 відсоткової ставки.

Україна: Передбачено надання державних гарантій за кредитними зобов'язаннями ключових галузей економіки, сумарний розмір яких має скласти 47,5 млрд. грн. у 2010 році. Станом на 1 листопада 2009 року гарантований борг держави без урахування заборгованості перед МВФ склав 26,9 млрд. грн., збільшившись з початку року на 4,4 млрд. грн. за інформацією Міністерства фінансів України. За інформацією Президента^{lxvi}, з початку 2009 року Кабінетом Міністрів України взято зобов'язань щодо надання державних гарантій за кредитами на суму понад 63 млрд. гривень, однак дія багатьох постанов була зупинена.

Також в Україні проводиться часткове відшкодування з місцевих бюджетів відсоткових ставок за кредитами, залученими суб'єктами малого та середнього бізнесу для реалізації інвестиційних проектів. Місцевими бюджетами на 2009 рік таке часткове відшкодування затверджено в сумі 68,5 млн. грн.

2.5.6. Стимулювання споживання

Країни: Велика Британія, Німеччина, Франція, Китай, Російська Федерація, Бразилія, Чехія, Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чилі, Фінляндія

Опис заходів: В Німеччині для стимулювання попиту споживачів у другому пакеті стимулювання економіки передбачено виплату бонусу в 2500 євро на купівлю нового екологічного автомобіля.¹

В Росії пропонується надавати домогосподарствам субсидії у розмірі 2/3 ставки рефінансування Центрального банку на часткове покриття

процентних витрат по кредитах за умови придбання автомобілів вітчизняного виробництва в сегменті масового попиту (до 10 тис. дол. США).

В Росії також планується додаткове фінансування закупівель автомобілів за рахунок бюджетних коштів для потреб державних органів у розмірі 12,5 млрд. рублів (357 млн. дол. США); збільшення фінансування для придбання техніки для проведення дорожньо-ремонтних робіт до 40 млрд. рублів (1,1 млрд. дол. США); реалізація програми оновлення парку муніципального транспорту в сумі 20 млрд. рублів (570 млн. дол. США) з федерального бюджету та 10 млрд. рублів (258 млн. дол. США) з місцевих бюджетів.

Уряд Чехії планує виділити 3,2 млрд. крон аграрним компаніям для забезпечення стабільного збуту згідно плану антикризових дій, який було прийнято у лютому 2009 року.^{lxvii} Також заплановано збільшення розміру заробітних плат у секторі державного управління понад раніше запланований рівень, що має стимулювати споживання і буде коштувати бюджету 2,3 млрд. крон. (близько 130 млн. дол. США). В Чехії також значно розширено перелік виключень від сплати ПДВ при придбанні нових автомобілів. Втрати від недотримання ПДВ при проведенні операцій продажу автомобілів оцінюються у 2,4 млрд. крон.

В Аргентині передбачено пакет заходів для стимулювання споживання розміром у 3,5 млрд. дол. США. Кошти будуть виділені головним чином для забезпечення кредитування фізичних осіб для придбання товарів довгострокового використання. Розмір кредиту обмежено сумою у 5 тис. дол. США, всього планується надати 700 тис. таких кредитів.

В Австралії передбачено виділення 12,2 млрд. доларів на цільові бонусні програми підтримки домогосподарств, що має сприяти економічному зростанню. Домогосподарства можуть претендувати на отримання податкових пільг (розмір уточнюється в індивідуальному порядку); виплати сім'ям, що мають лише одне джерело доходів (900 дол.); допомога фермерським господарствам (950 дол.).

В Австрії з метою стимулювання споживання було знижено рівень податкового навантаження на домогосподарства. Програма загальною вартістю 2,57 млрд. євро розрахована на два роки (2009-2010 рр.) і передбачає зниження ставок податків та збільшення виплат з допомоги та субсидій.

У Бельгії введена в дію пільга зі сплати податку на доходи працівників. Спочатку її розмір становив 0,75%, в червні 2009 року вона була збільшена до 0,75%, і з 1 січня 2010 року планується її збільшення до 1% від розміру доходу.

В Канаді протягом наступних п'яти років планується надати пільги зі сплати податку з доходів фізичних осіб з метою стимулювання споживання. Пільги зі сплати податку з доходів фізичних осіб оцінюються у 20 млрд. доларів.

План фіскального стимулювання економіки Чилі передбачає здійснення додаткових виплат домогосподарствам, які отримують субсидії у розмірі 40 дол. США на одну родину. Бонус було виплачено лише один раз (у березні 2009 року) близько 40% домогосподарств в країні.

В бюджеті Фінляндії на 2009 рік передбачено зниження ряду податків на доходи фізичних осіб, коригування бюджетних виплат на величину інфляції та зниження ставки ПДВ на продукти харчування з 1 жовтня 2009 року.^{lxviii}

Втрати бюджету від зниження податків на доходи фізичних осіб складуть 1,1 млрд. євро, індексація виплат буде коштувати 500 млн. євро, зниження ПДВ на продукти харчування призведе до втрат бюджету в сумі 40 млн. євро для 2009 року та 500 млн. євро на рік в наступних бюджетних періодах.

Україна: В Україні даний інструмент було формально застосовано у сфері будівництва, зокрема через декларування викупу у будівельних компаній недобудованих об'єктів для формування фондів соціального і службового житла, надання пільгових кредитів фізичним та юридичним особам на будівництво житла та викуп державою ризикових іпотечних кредитів. Передбачалось витратити близько 3 млрд. грн. на викуп недобудованого житла із високим ступенем готовності (не менше 70%) та викупити на суму до 1 млрд. грн. іпотечних цінних паперів Державної іпотечної установи.

Коментар: Програма фактично не виконується через брак фінансування. Станом на жовтень 2009 року викуп об'єктів нерухомості на первинному ринку був профінансований лише на 0,5 млрд. грн. Головна причина – брак коштів у Стабілізаційному фонді.

2.5.7. Митно-тарифний захист

Країни: Російська Федерація, Індія, Китай.

Опис заходів: Застосовується запровадження нових/підвищення розміру вже існуючих ставок митних зборів на аналогічну продукцію місцевих виробників, яка імпортується. Наприклад, підвищення ставки мита на труби, імпорتنі автомобілі, сільськогосподарську продукцію, тощо.

Росія підвищила ставки на імпорт сільськогосподарської техніки іноземного виробництва^{lxi}, значно підвищила ввізні мита на імпорт машин та вантажівок іноземного виробництва, вік яких перевищує один рік, встановила сезонне імпортне мито на неочищений цукор, тощо. В Росії також оголошено про скорочення квот на імпорт м'яса птиці згідно з планом антикризових заходів, прийнятому Федеральним урядом у листопаді 2008 року.^{lxx}

З цією ж метою у листопаді 2008 року уряд Індії запровадив ввізні мита на продукти з заліза та сталі та на неочищену соєву олію.^{lxxi} Однак необхідно підкреслити, що ці мита були скасовані роком раніше в рамках заходів, спрямованих на боротьбу з інфляцією. Таким чином, Індія оперативно змінювала ввізні мита у відповідь на зміни економічної ситуації, залишаючись в рамках зв'язаних ставок ввізного мита відповідно до домовленостей з СОТ.

Україна: У березні 2009 року в Україні набув чинності закон, яким було введено терміном на шість місяців 13-відсоткову надбавку до чинних ставок ввізного мита на окремі товари некритичного імпорту. Офіційно метою заходу була підтримка стабільності платіжного балансу, однак захід надавав тимчасовий захист виробникам лише двох категорій товарів – автомобілів та холодильників, на які поширювалась дія закону після прийняття Кабінетом Міністрів поправок до переліку товарів критичного імпорту. Після втрати чинності цієї надбавки у вересні 2009 року до Верховної Ради було подано ряд пропозицій щодо встановлення нових бар'єрів для імпорту автомобілів імпортного виробництва, проте зараз Україна не застосовує жодних засобів митно-тарифного захисту, які суперечать правилам СОТ.

Коментар: В цілому слід зазначити, що цей захід є досить маловживаним, що свідчить про намагання світової спільноти утриматись від спокуси протекціонізму.

2.6. СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ТА ВПРОВАДЖЕННЮ НОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

2.6.1. Енергетичні кредити

Країни: США, Франція, Велика Британія

Опис заходів: Уряди ряду держав в рамках національних програм підвищення енергоефективності вирішили посприяти зусиллям суб'єктів господарювання та домогосподарств з впровадження заходів енергозбереження, зокрема переоснащення будівель, модернізації виробничих процесів на більш енергоефективні, використання альтернативних джерел енергії. Для цього уряди надають енергетичні кредити (у т.ч. за нульовою ставкою) на придбання обладнання, що генерує енергію з альтернативних джерел, або ж податкові кредити (податок на прибуток) суб'єктам, які відповідають встановленим критеріям.

У США державним компаніям і установам, а також неприбутковим організаціям, що займаються генерацією енергії, дозволено випускати облигації на розвиток чистих відновлювальних джерел енергії (додатково на суму 4 млрд. дол. США).^{lxxii} Зокрема, така підтримка зусиль малого бізнесу та промисловості коштуватиме США 11,5 млн. дол. США, створення Фонду револьверних кредитів – 18 млн. дол. США, енергоефективність домогосподарств – 10 млн. дол. США, виплата частини витрат споживачів на прилади, що підвищують енергоефективність, – 300 млн. дол. США.^{lxxiii}

Витрати Великобританії на підвищення енергоефективності урядових будівель складуть 365 млн. фунтів стерлінгів, програма енергоефективності для домівок коштує 6,9 млрд. фунтів стерлінгів.^{lxxiv}

Україна: Українським урядом також запропоновано ряд податкових пільг для підприємств, що впроваджують енергозберігаючі технології. Зокрема, було запропоновано тимчасово (до 1 січня 2011 року) звільнити від мита та ПДВ основні фонди, матеріали, обладнання, устаткування та комплектуючі вироби, які ввозяться промисловими підприємствами з метою створення нових виробництв із впровадженням енергозберігаючих технологій.^{lxxv} Сьогодні дія закону зупинена.

Коментар: В цілому в світі уряди створюють або економічні стимули для впровадження нових енерготехнологій, або ж надають дешеві кошти на їх купівлю та впровадження, що, таким чином, гарантовано матиме запланований результат – підвищення енергоефективності економіки. В Україні проблемою більшості підприємств, що використовують старі технології, є дефіцит обігових коштів. З цієї причини сьогоднішні можливості здешевлення енергетичного обладнання для багатьох підприємств є недоступними, що обмежує потенційний ефект запровадження такого заходу в країні.

2.6.2. Інтенсифікація запровадження цифрових технологій

Країни: Франція, Велика Британія, Німеччина

Опис заходів: Уряди вказаних країн виділяють кошти в рамках програм інвестування на купівлю комп'ютерної техніки, розширення доступу до Інтернет, інших технічних засобів школами, університетами, державними установами тощо. У рамках планів розповсюдження цифрових технологій також планується здійснити інвестиції в базову інфраструктуру мереж (безпроводні, опто-волоконні, тощо), створити центри цифрових послуг для населення.

Зокрема, витрати Франції передбачені на рівні 10 млрд. євро на наступні 10 років^{lxxvi}, в США витрати на ІТ для охорони здоров'я становитимуть 48,8 млрд. дол. США.^{lxxvii}

Україна: Україна такий захід не застосовувала.

2.6.3. Інтенсифікація запровадження транспортних технологій

Країни: Франція, Німеччина, Китай, США

Опис заходів: Важливим компонентом планів боротьби з кризою багатьох країн є інтенсифікація розвитку транспортної інфраструктури, у тому числі і через фінансування досліджень у цій сфері. Наприклад, у китайському «рятівному плані» було визначено шість пріоритетних дослідницьких програм, серед яких і космічна програма, розвиток повітряного сполучення тощо.^{lxxviii} Це коштуватиме Китаю 600 млрд. юанів (88,5 млрд. дол. США). Витрати США на покращення доріг складуть приблизно 798 млн. дол. США, залізниці – 9,3 млрд. дол. США, переоснащення аеропортів – 1,3 млрд. дол. США, морський транспорт – 100 млн. дол. США.^{lxxix}

Україна: В країні також декларувалися наміри сприяти розвитку транспортних технологій, для чого були внесені зміни у Закон України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні". Зокрема виробництво засобів наземного транспорту, літальних апаратів, плавучих засобів і пов'язаних з транспортом пристроїв та обладнання, комплектуючих виробів, розробка та впровадження новітніх технологій для їх складання (виготовлення) було визначено стратегічним пріоритетним напрямом інноваційної діяльності.^{lxxx}

Коментар: В Україні, на відміну від інших країн світу, поки що не передбачено жодних конкретних програм та механізмів сприяння розробці та/ або впровадженню сучасних транспортних технологій.

2.7. ІНВЕСТИЦІЇ В РОЗБУДОВУ ТА МОДЕРНІЗАЦІЮ ІНФРАСТРУКТУРИ

2.7.1 Транспортна інфраструктура

Країни: США, Китай, Велика Британія, Німеччина, Франція, Канада, Австралія, Індонезія, Південна Корея, Саудівська Аравія

Опис заходів: Уряди передбачають реконструкцію шосе, мостів, доріг, портів, аеропортів та залізниць. Зокрема, Китай виділяє на розбудову залізничної мережі (будівництво 41 тис. км до 2020 року) 5 трлн. юанів (730,6 млрд. дол. США).^{lxxxii} В Німеччині планується технічне переоснащення закладів муніципальної та транспортної інфраструктури на суму 17,3 млрд. євро.^{lxxxiii} Витрати США: на так звані фіксовані транспортні мережі - 8,4 млрд. дол. США, дороги - 27,5 млрд. дол. США, залізниці - 9,3 млрд. дол. США^{lxxxiii}, заплановані витрати Великобританії на модернізацію залізниць складають 15 млрд. фунтів стерлінгів.^{lxxxiv}

Україна: Україна також потребує покращення та розширення транспортної інфраструктури, тому в антикризову програму було включено традиційні компоненти галузевих програм розвитку мережі автомобільних, залізничних тощо шляхів.^{lxxxv}

2.7.2. Підтримка проектів державно-приватного партнерства

Країни: Велика Британія, Бразилія, Індія

Опис заходів: Уряди країн прийняли рішення профінансувати виконання проектів державно-приватного партнерства, які не отримали фінансування з ринку капіталу, за рахунок коштів державного бюджету або ж покращити умови інвестування для приватних компаній. Наприклад, Індія, Бразилія подовжили строки концесій, а Польща зайнялась покращенням регуляторного режиму в галузях природних монополій шляхом зміцнення авторитету і владних повноважень регуляторних органів.

Україна: За браком бюджетних коштів Україна намагалася зосередитися покращенні інвестиційних умов для проектів ДПП. Так, наприклад, було прийнято нову редакцію Закону України «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг».^{lxxxvi} Однак окремий закон про ДПП так і не був остаточно прийнятий.

2.8. ПІДТРИМКА ЗАЙНЯТОСТІ ТА БЕЗРОБІТНИХ

Внаслідок економічної кризи у всіх країнах стрімко зростає безробіття, що спонукає уряди застосовувати заходи, спрямовані на зменшення кількості звільнень працівників і створення нових робочих місць, підтримку безробітних. Такі заходи за висновками Міжнародної організації праці (МОП) є необхідними передумовами для відновлення економіки й стійкого зростання.

Міжнародна організація праці рекомендує декілька заходів щодо економічної політики в сфері зайнятості, які сьогодні використовуються різними державами:^{lxxxvii}

- захист та підтримка рівня зайнятості;
- соціальний діалог на рівні підприємства, сектора економіки та всієї країни (йдеться про питання гнучкості, тривалості та оплати праці, тимчасові звільнення, тощо);

- здійснення державних капіталовкладень в сфері інфраструктури та житлового будівництва, суспільної інфраструктури та створення «зелених» робочих місць, у тому числі шляхом швидкого запровадження трудомістких громадських робіт;
- розширення кола осіб, на які поширюються програми страхування від безробіття, та збільшення розміру допомоги по безробіттю;
- професійна перепідготовка звільнених працівників;
- підтримка малих та середніх підприємств;
- адресна підтримка певних секторів економіки.

Аналіз заходів, які сьогодні застосовують інші країни, свідчить про те, що більшість заходів спрямовані саме на утримання рівня зайнятості, а не на підтримку безробітних. Слід окремо зазначити, що більшість пакетів антикризових заходів вироблялось за участю всіх соціальних партнерів.

2.8.1. Збільшення виплат з безробіття та розширення покриття і терміну виплати

Країни: Російська Федерація, США, Франція, Іспанія, Болгарія, Японія

Опис заходів: Росія підвищила в 1,5 рази розмір допомоги з безробіття, виділила додатково 43,7 млрд. руб. на організацію тимчасових робочих. Крім того допомогу в повному обсязі тепер отримуватимуть особи, які звільнені за власним бажанням. В Японії виплати по безробіттю також отримуватимуть звільнені працівники, які працювали на умовах тимчасової або часткової зайнятості.^{lxxxviii} В Німеччині продовжено термін виплати допомоги з 12-ти 18-ти місяців. В Іспанії особи, яких було тимчасово звільнено, отримали право на виплату допомоги по безробіттю.^{lxxxix}

В США дещо збільшено допомогу по безробіттю (хоча вона залишається найнижчою серед країн-членів ОЕСР); термін виплати допомоги подовжено на 7 тижнів (до 46 тижнів), а в регіонах, де рівень безробіття перевищує 6,0%, - ще на 13 тижнів; розширено перелік осіб, які мають право на допомогу.^{xc} Крім того передбачено надавати кредити звільненим особам на сплату медичної страховки, а звільненим, яких кваліфікують як малозабезпечені особи, медичну допомогу надаватимуть за рахунок держави.^{xc1}

Україна: Протягом більшої частини року в Україні мінімальний розмір виплати по безробіттю не було збільшено понад рівень, передбачений у Державному бюджеті на 2009 рік, який було прийнято у грудні 2008 року, оскільки не переглядався розмір прожиткового мінімуму. Також було збільшено адресність надання виплат, зокрема збільшено перелік передумов для припинення виплати допомоги по безробіттю та позбавлення безробітних відповідного статусу.

Коментар: Фіскальні обмеження не дозволили країні піти шляхом тих країн світу, які збільшували виплати по безробіттю та розширювали покриття відповідних програм.

2.8.2. Домовленості з найбільшими роботодавцями, компенсації роботодавцям, запровадження виплат з часткового безробіття

Країни: Велика Британія, Німеччина, Франція, Австрія, Данія, Угорщина, Іспанія, Японія

Опис заходів: Уряди Австрії, Данії, Франції, Німеччини, Угорщини, Італії та Іспанії заохочують компанії скорочувати тривалість робочого тижня, а не звільнювати працівників, шляхом запровадження доплат до заробітної плати працівників, яких переведено на скорочений графік роботи.^{xci}

В Японії запроваджується виплата компенсації працівникам, які перебувають у вимушених відпустках.^{xcii}

Уряд Німеччини планує сплачувати 60% різниці між заробітною платою за повний робочий день та рівнем оплати праці за скороченим графіком протягом періоду тривалістю до 18 місяців.^{xciv} Також Уряд Німеччини компенсуватиме повну суму внесків на соціальне страхування, якщо роботодавці спрямовуватимуть працівників, яких було переведено на скорочений графік роботи, на програми з підвищення кваліфікації.^{xcv} В Австрії було знижено внески на страхування на випадок безробіття.^{xcvi}

В Болгарії передбачено здійснення виплат по частковому безробіттю на період до трьох місяців.^{xcvii}

Україна: В Україні в кінці 2008 року було підписано меморандуми порозуміння з компаніями різних секторів, в яких зокрема було передбачено зобов'язання роботодавців утримуватись від звільнень.

З 2009 року набули чинності норми законодавства щодо здійснення виплат з часткового безробіття. З 2009 року запроваджено сплату внесків на соціальне страхування на випадок безробіття працюючими пенсіонерами (хоча право на виплату допомоги по безробіттю вони не матимуть) та включено військовослужбовців до переліку осіб, застрахованих на випадок безробіття.

Коментар: В Україні з огляду на обмежені можливості державного фінансування виплат з часткового безробіття вплив цього рішення був дуже помірним. Підписані меморандуми порозуміння також незначно вплинули на ситуацію на ринку праці з огляду на відсутність механізму контролю за їх виконанням.

Водночас на відміну від ряду інших країн в Україні не було скорочено внесків на соціальне страхування, а натомість було перерозподілено внески на користь страхування на випадок безробіття, було також розширено коло осіб, які сплачують внески (працюючі пенсіонери та військовослужбовці почали сплачувати внески на страхування на випадок безробіття, а особи, які обрали спрощену систему оподаткування, - внески на пенсійне страхування).

2.8.3. Збільшення витрат на підвищення кваліфікації

Країни: Велика Британія, Німеччина, Російська Федерація, Канада

Опис заходів: В Німеччині розширено дію спеціальної програми з перекваліфікації літніх людей та некваліфікованих осіб, яка тепер охоплює

практично все населення країни. Уряд Німеччини планує виділити додаткові 2 млрд. євро на фінансування програм підвищення кваліфікації; тут також запроваджено програму працевлаштування осіб, про звільнення яких було оголошено роботодавцем, але які ще продовжують працювати.

У Великій Британії запропоновано запровадити гарантії щодо тримісячного оплачуваного за рахунок держави стажування випускників в компаніях за профілем їх освіти.^{xcviii} Також у країні запроваджено систему пришвидшення організації професійно-орієнтованих тренінгів, щоб оперативніше реагувати на потреби в робочій силі з боку роботодавців.^{xcix}

Уряди Франції та Росії оголосили про створення нових програм підвищення кваліфікації та збільшення відповідних видатків.

У Болгарії заплановано спрямувати на програми з підвищення кваліфікації та перекваліфікації 150 тис. осіб (причому щонайменше 64 тис. з них повинні бути працевлаштовані, а більш ніж 10 тис. осіб, як очікується, відкриють свою справу).^c

Україна: Було передбачено можливості щодо фінансування Державним центром зайнятості видатків, пов'язаних із професійною підготовкою, перепідготовкою або підвищенням кваліфікації працівників, щодо яких є загроза вивільнення.

2.8.4. Громадські роботи

Країни: Російська Федерація, Чилі

Опис заходів: Уряд Росії виділив кошти на організацію громадських робіт, в яких братимуть участь як безробітні, так і громадяни, переведені на неповний робочий день, або ті працівники, які перебувають у вимушених відпустках.^{ci}

Україна: Було законодавчо запроваджено загальнодержавні оплачувані громадські роботи.

2.8.5. Консультаційна допомога

Країни: Велика Британія, Російська Федерація

Опис заходів: Віддаючи належне важливості інформатизації суспільства, уряди багатьох країн спрямували також зусилля на безкоштовну консультаційну допомогу безробітним (Росія, більшість країн ЄС, Великобританія).

Україна: В країні діють державні центри зайнятості, які надають консультаційну підтримку. У 2009 році було передбачено можливість надання консультативної допомоги пенсіонерам, які втратили роботу.

2.8.6. Зниження квоти іноземної робочої сили

Країни: Російська Федерація, Казахстан, Італія, Франція

Опис заходів: Уряд Італії має намір обмежити в'їзд трудових мігрантів, які претендуватимуть роботу в промисловості та будівництві, а також сільському

господарстві та туризмі.^{cii} Росія скоротила квоти на трудових мігрантів у 2009 році на 50% до 1,7 млн. осіб і продовжила дію заборони на працевлаштування іноземців у сфері торгівлі.^{ciii}

Франція обіцяє видавати дозволи на тимчасове проживання тим мігрантам, які співпрацюють з владою у справі інформування про канали нелегального в'їзду в країну.^{civ} Таким чином уряд намагається перекрити шляхи нелегальної міграції з третіх країн, використовуючи мотивацію самих мігрантів залишитись на деякий час у Франції легально.

Європейська комісія ухвалила спеціальну Директиву^{cv} щодо заборони зайнятості нелегальних мігрантів і запровадження санкцій проти роботодавців, які все ж наймають таких працівників, яка є обов'язковою для всіх членів ЄС.^{cvi} Санкціями зокрема передбачено сплату штрафів (включаючи видатки на депортацію працівника-нелегального мігранта), податків та соціальних внесків, які не було сплачено, тощо. Відповідні норми регулювання поширюються і на фізичних осіб, які наймають нелегальних мігрантів.^{cvi}

Уряд Великої Британії в лютому 2009 року оголосив про те, що для легального працевлаштування мігранти з інших країн першого рівня кваліфікації повинні мати освітній рівень не нижче магістра (а не бакалавра, як раніше) і отримувати річну зарплату не менше 20 тис. фунтів стерлінгів.^{cvi} За новими правилами мігранти другого кваліфікаційного рівня зможуть отримати дозвіл на легальне працевлаштування лише у тих сферах, де відчувається саме гострий брак робочої сили.

Україна: Україна такий захід не використовувала.

2.9. ДОПОМОГА МАЛОМУ ТА СЕРЕДНЬОМУ БІЗНЕСУ

2.9.1. Програми кредитування

Країни: Російська Федерація, Велика Британія, Німеччина, Франція, Китай, Чилі

Опис заходів: В Росії збільшено програму фінансової підтримки малого бізнесу "Внешэкономбанку" (до 30 млрд. руб.), передбачено механізм рефінансування портфельів кредитів малого та середнього бізнесу. У Польщі збільшено фонд гарантування у Державному казначействі до 40 млрд. злотих. У Великій Британії було започатковано урядову програму кредитування малого бізнесу, яка складає 11 млрд. фунтів стерлінгів плюс 4 млрд. фунтів стерлінгів, наданих Європейським інвестиційним банком. У Німеччині було прийнято рішення спрямувати через KfW Bank кошти на кредитування малого і середнього бізнесу.

Україна: В Україні уповноважено Державну інноваційну фінансово-кредитну установу провести переговори із потенційними кредиторами для залучення коштів для виконання інвестиційних проектів під державні гарантії на загальну суму 8 млрд. грн.

2.9.2. Формування спеціального фонду для інвестування у малі та середні підприємства

Країни: Китай, Франція, Велика Британія,

Опис заходів: У листопаді 2008 року Китайська асоціація малих та середніх підприємств вирішила створити фонд для підтримки розвитку своїх членів. Франція спрямувала 3 млрд. юанів (440 млрд. дол. США) на підтримку підприємств у Стратегічний фонд інвестицій.

Велика Британія у рамках другого пакету заходів поживлення ринку кредитування планує створити фонд у Банку Англії у розмірі 50 млрд. фунтів стерлінгів для прямого кредитування компаній. Банк Англії також може купувати їхні високоякісні активи (корпоративні облигації, цінні папери тощо), які використовуються для фінансування операційної діяльності.

Німецький уряд вирішив також заснувати спеціальний Фонд інвестицій та компенсацій для здійснення інвестицій в соціально важливі проекти.

Україна: В Україні проводиться часткове відшкодування з місцевих бюджетів відсоткових ставок за кредитами, залученими суб'єктами малого та середнього бізнесу для реалізації інвестиційних проектів. Місцевими бюджетами на 2009 рік на таке часткове відшкодування передбачено на рівні 68,5 млн. грн.

Коментар: Обмеженість фінансових ресурсів держави унеможлиблює створення фондів, аналогічних фондам Китаю, Німеччини або Великої Британії. Однак у країні реалізуються програми міжнародних фінансових інституцій, які передбачають кредитування малого та середнього бізнесу.

2.9.3. Зниження податкового навантаження

Країни: Російська Федерація, США, Франція, Чилі

Опис заходів: США, наприклад, збільшило ставки амортизації, дозволило перенесення збитків поточного періоду на минулі роки, знизило ряд податків, звільнило від податків доходи від інвестицій у малий бізнес. У Франції підприємства до 10 осіб були звільнені від сплати податків. Франція виділила також 11,4 млрд. євро. для поповнення обігових коштів підприємств шляхом дострокового відшкодування ПДВ, надання податкових кредитів на дослідження та розробки, прискореної амортизації, надання авансів на державні закупівлі тощо.^{сх} У Польщі було дозволено включати витрати на дослідження та розробки до собівартості продукції.

Україна: У країні не відбулось зниження чи відміни податків для малих та середніх підприємств.

2.9.4. Зниження адміністративних бар'єрів

Країни: Росія, Китай

Опис заходів: У Росії запроваджено програми боротьби з корупцією, ліквідація зайвих адміністративних бар'єрів тощо.^{сх} Також запроваджено обмеження кількості перевірок – не частіше 1 разу на 3 роки, позапланово –

із санкції прокурора. Крім того, в Росії було розширено перелік видів підприємницької діяльності для спрощеної системи оподаткування на основі патенту та скорочено перелік товарів, що підлягають обов'язковій сертифікації.

Уряд Китаю обіцяє надати державним підприємствам більшу свободу у прийнятті та реалізації інвестиційних проектів, відкрити доступ приватному капіталу до природних монополій.^{cxix}

Україна: Уряд України ввів тимчасові обмеження щодо здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності на період до 31 грудня 2010 року: тимчасово припинено проведення планових перевірок суб'єктів господарювання та планових заходів державного нагляду за додержанням податкового законодавства.^{cxii} Крім того, розроблено ряд законопроектів, щодо спрощення ліцензійних умов, зниження ряду адміністративних бар'єрів. Уряд також запровадив знижку для цілої низки категорій орендарів приміщень, що належать державі.

2.10. Підтримка міжнародної торгівлі

2.10.1. Укладення угод про зону вільної торгівлі та державні домовленості про розширення торгівлі

Країни: США, Китай

Опис заходів: США планують схвалити угоди про зону вільної торгівлі з Колумбією, Панамою, Південною Кореєю^{cxiii} та домогтись поширення своїх стандартів, які стосуються ринку праці та навколишнього середовища,^{cxiv} для забезпечення рівних правил гри. У рамках цього курсу США та Китай домовилися вкласти 20 млрд. дол. США у розширення їхньої торгівлі.^{cxv}

Україна: В Україні ведуться переговори щодо укладення договору про зону вільної торгівлі з ЄС.

Коментар: Як і в інших країнах світу, в Україні переговори щодо створення зони вільної торгівлі почались ще до кризи.

2.10.2. Відшкодування експортерам частини витрат на сплату відсотків по кредитах.

Країни: Китай, Росія, Білорусь

Опис заходів: Росія надає підтримку експорту промислової продукції шляхом відшкодування експортерам частини витрат на сплату відсотків за кредитами у російських банках. У 2009 році на підтримку експорту промислової продукції виділено 9 млрд. руб., а у 2008 році – 3 млрд. руб. Білорусь запровадила часткову компенсацію відсотків по кредитах, що отримані для фінансування виробництва експортних товарів.

Україна: В плані заходів КМУ передбачено розроблення механізму надання пільгових кредитів експортерам, часткове відшкодування відсоткової ставки по кредитах у сфері експортної діяльності.^{cxvi}

2.10.3. Розвиток торгівельного фінансування

Країни: Японія, Велика Британія, Аргентина, Бразилія, Китай, США, Білорусь, Індонезія

Опис заходів: Світова організація торгівлі та багато країн, зокрема Німеччина^{cxvii}, Велика Британія^{cxviii}, Китай^{cxix}, виступають категорично проти протекціонізму у світовій торгівлі. Світова спільнота вважає розвиток торгівельного фінансування головним інструментом підтримки світової торгівлі.

Уряд Великої Британії підтримує фірми-експортери через Департамент кредитних гарантій для експорту.^{cxx} Через Японський банк міжнародного співробітництва уряд кредитує японських експортерів, особливо для розширення їхнього бізнесу в країнах, що розвиваються.^{cxxi} США підвищує рівень підтримки фінансування та страхування експорту через Експортно-Імпортний банк США. Центральний банк Бразилії розпродає частину своїх міжнародних резервів для отримання коштів на підтримку фінансування та страхування експорту, причому особлива увага приділяється середнім та малим підприємствам.

Україна: В Україні немає програм сприяння експорту шляхом розвитку торгівельного фінансування. Однак у деяких урядових програмних документах передбачено надання державних гарантій для залучення підприємствами коштів з метою виконання експортних контрактів.^{cxxii}

3. Висновки

Антикризова політика в Україні, як і в інших країнах світу, визначалась як масштабами кризи, так і фінансовими можливостями держави. Аналіз задекларованих та здійснених заходів дає можливість сформулювати наступні висновки:

1. На нашу думку, **Уряд України приймав рішення та вдавався до антикризових заходів, які в цілому відповідали логіці та напрямкам антикризових дій в інших країнах**, хоча українська політика мала свою специфіку. В країні було використано тактику точкового реагування на кризові явища, оскільки Україна об'єктивно не має ресурсів для того, щоб повністю компенсувати негативні економічні наслідки кризи.

2. **Реалізовані заходи в своїй сукупності тією чи іншою мірою допомогли пом'якшити кризові прояви для окремих секторів економіки та верств населення.** Зокрема, до цього часу в цілому вдалось підтримати соціальну сферу попри всі наявні проблеми. Саме соціальна сфера є найбільш захищеною законодавчо, але, водночас, залишається найменш реформованою та найбільш витратною для державного бюджету. Враховуючи витоми вагу захищених статей, скорочення бюджетних витрат, до якого вдались окремі країни, навіть за часів кризи в Україні практично неможливо реалізувати.

3. **Економічні наслідки кризи та побічні ефекти антикризової політики в Україні багато в чому повторюють ситуацію в інших країнах.** Так, загальним явищем посткризового світу стало накопичення державних боргів, що вимагатиме відповідальної фіскальної політики у наступні роки для виходу з кризи.

Звичайно, виникає питання, а чи могла б українська антикризова політика більш ефективною? Очевидно, що окремі проблеми можна було б вирішувати по-іншому. Але **за українських умов навряд чи можна було очікувати якихось якісно інших дій**, які б дали змогу подолати кризові явища в стислі терміни та принципово змінити економічну ситуацію протягом 2009 року.

* * * * *

Водночас, аналіз антикризової політики дозволяє зробити декілька висновків принципового характеру, а саме:

1. **Криза засвідчила, що економічна логіка в Україні в черговий раз прогнала політичній доцільності та популізму**, яскравим прикладом якого став знаменитий закон про соціальні стандарти.

2. **Економічна політика в Україні в середньостроковій перспективі має будуватись з врахуванням подолання антикризового спаду**, який протягом тривалого часу визначатиме економічну динаміку країни.

3. **Відсутність інституційних та структурних реформ залишається найбільшою проблемою, що гальмує економічний розвиток країни в цілому та заважає здійснювати ефективну економічну політику зокрема.** Саме цей чинник об'єктивно ставить Уряд (виконавчу владу) перед вибором між економічною логікою та політичною доцільністю.

4. Україна потребує ефективної та консолідованої влади, що зможе здійснити економічні реформи та забезпечити стабільне зростання добробуту.

Криза ще раз засвідчила, що Україна конче потребує глибокої модернізації. Соціально-економічна модернізація означає вирішення трьох взаємопов'язаних проблем, а саме: модернізація державної економічної політики (фактично держави), модернізація виробничо-технологічної бази економіки, модернізація системи соціального захисту населення в широкому розумінні цього слова. Інструментом соціально-економічної модернізації є здійснення цілої низки реформ, спрямованих на запровадження найбільш ефективних принципів, механізмів та форматів управління соціально-економічними процесами в країні.

Примітки та посилання

-
- i Сайти центральних банків <http://www.bis.org/cbanks.htm>, Global financial stability report <http://www.imf.org/External/Pubs/FT/GFSR/2009/02/pdf/text.pdf>
- ii <http://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/bst.htm>
- iii <http://www.ecb.int/mopo/html/index.en.html> та http://www.ecb.int/mopo/decisions/html/mb200906_pp9_10.pdf
- iv http://www.boj.or.jp/en/type/exp/seisaku_cfc/index.htm та
- v <http://www.federalreserve.gov/releases/h41/hist/h41hist2.txt>
- vi https://stats.ecb.europa.eu/stats/download/eas_ch01/eas_ch01.zip
- vii http://www.boj.or.jp/en/type/exp/seisaku_cfc/data/sei_cfc.csv
- viii http://www.bank.gov.ua/Inf_mat/2009/06082009_466_vukon.pdf
- ix [http://www.bank.gov.ua/Statist/Electronic%20bulletin/data/3.1-Monetary%20Statistics\(1.1-1.4\).xls](http://www.bank.gov.ua/Statist/Electronic%20bulletin/data/3.1-Monetary%20Statistics(1.1-1.4).xls)
- x <http://www.newyorkfed.org/newsevents/news/markets/2009/fxq809.pdf>
- xi <http://www.ecb.int/press/pr/date/2009/html/pr090610.en.html>
http://www.ecb.int/press/pr/date/2009/html/pr090406_1.en.html
- xii <http://www.pbc.gov.cn/english//detail.asp?col=6400&ID=1362>
- xiii Balance of payments statistics(BOPS), IMF
- xiv <http://www.federalreserve.gov/releases/h41/hist/h41hist5.txt>
- xv http://www.bank.gov.ua/Publication/pres_service/2009/State_2009_pr_rel.pdf
- xvi Summary of the «Housing and Economic Recovery Act of 2008»// http://banking.senate.gov/public/_files/HousingandEconomicRecoveryActSummary.pdf
- xvii Home Affordable Refinance Program for Responsible Homeowners Suffering From Falling Home Prices// http://www.treas.gov/press/releases/reports/housing_fact_sheet.pdf
- xviii China announces new policy to boost property sector// http://news.xinhuanet.com/english/2008-10/22/content_10235163.htm
- xix Statement on financial intervention to support lending in the economy// http://www.hm-treasury.gov.uk/press_05_09.htm
- xx Перечень первоочередных мер, предпринимаемых Правительством Российской Федерации по борьбе с последствиями мирового финансового кризиса// <http://www.premier.gov.ru/crisis/>
- xxi Материнський (сімейний) капітал – кошти, що можуть бути отримані сім'ями, у яких з 1 січня 2007 року з'явилася друга дитина (або третя та наступні діти, якщо при народженні другої дитини право на отримання цих коштів не оформлялися)// Інформація о материнском (семеином) капи тале// <http://www.pfrf.ru/content/view/3941/220/>
- xxii Програма антикризисних мер Правительства Российской Федерации на 2009 год// <http://www.premier.gov.ru/anticrisis/>
- xxiii <http://www.cbo.gov/ftpdocs/95xx/doc9597/hr3221.pdf>
<http://www.recovery.gov/FAQ/Pages/DLCenter.aspx>
- xxiv Постанова НБУ від 3 червня 2009 р. № 328
- xxv Постанова КМУ від 30 вересня 2009 р. № 1068, Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2009 р. № 832
- xxvi Кабінет Міністрів України"Про затвердження Державної цільової соціально-економічної програми будівництва (придбання) доступного житла на 2010 - 2017 роки" №1249 від 11.11.2009 року
- xxvii <http://www.financialexpress.com/news/uk-lines-up-500bn-rescue-package-to-buy-bank-shares/371006/>
- xxviii Федеральний закон РФ «О дополнительных мерах по поддержке финансовой системы РФ» от 10.10.2008
- xxix ЦБ потребовал от банков увеличить резервы на случай потерь// <http://www.ukrindustrial.com.ua/?n=396303>
- xxx Постанова НБУ №49 від 05.02.09 Про окремі питання діяльності банків

-
- xxxi Федеральний закон РФ «О дополнительных мерах по поддержке финансовой системы РФ» от 10.10.2008
- xxxii Постанова НБУ №262 від 30.04.09 Положення про кредитну підтримку НБУ банків України в разі реальної загрози стабільності їх роботи.
- xxxiii Japan May Buy 20 Trillion Yen of Bank-Held Stocks// <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=a1VA37vIc00>; China mulls new measures to boost economy// <http://www.chinapost.com.tw/business/asia/b-china/2009/02/03/194428/China-mulls.htm>
- xxxiv Справка к Федеральному закону РФ «О дополнительных мерах по поддержке финансовой системы РФ» от 10.10.2008
- xxxv Так МВФ такими ознаками, закріпленими в Меморандумі про фінансову допомогу з Україною, вважає належність банку 1% всіх депозитів системи та 2% всіх активів системи.
- xxxvi Постанова Кабінету Міністрів України «429 від 04.11.08 Порядок участі держави у капіталізації банків.
- xxxvii Treasury Announces TARP Capital Purchase Program Description// <http://www.treas.gov/press/releases/hp1207.htm>
- xxxviii Statement by Secretary Henry M. Paulson, Jr. on Fannie Mae and Freddie Mac// <http://www.treas.gov/press/releases/hp1078.htm>
- xxxix ФРС США спрямує 100 млрд. дол. США на викуп боргу проблемних іпотечних агентств, 500 млрд. дол. США - на викуп облігацій, забезпечених іпотечними кредитами, 200 млрд. дол. США – на допомогу власникам цінних паперів, забезпечених споживчими кредитами, з рейтингом AAA (Speech of Chairman Ben S. Bernanke at the Stamp Lecture, London School of Economics, London, England. January 13, 2009 The Crisis and the Policy Response// <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20090113a.htm>)
- xi German government agrees to set up financial market stabilisation fund// http://www.bundesregierung.de/Content/EN/Artikel/2008/10/2008-10-13-finanzmarktgesetz__en.html
- xii German Bundestag approves second recovery package// http://www.bundesregierung.de/nn_6562/Content/EN/Artikel/2009/01/2009-01-13-zweites-konjunkturpaket__en.html
- xiii US unveils \$1tn toxic asset plan// <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7958501.stm>
- xiiii Insuring toxic assets: throwing good tax payers' money after bad private money//<http://blogs.ft.com/maverecon/2009/02/insuring-toxic-assets-throwing-good-tax-payers-money-after-bad-private-money/>
- xlv Закон України від 03.08.09 Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків
- xlv Федеральний закон РФ «О дополнительных мерах по поддержке финансовой системы РФ» 10.10.2008
- xlvi Summary of the «Emergency Economic Stabilization Act of 2008»// http://banking.senate.gov/public/_files/latestversionEESASummary.pdf
- xlvii [Summary of the EU financial supervision report//](http://ec.europa.eu/commission_barroso/president/pdf/statement_20090225.pdf) http://ec.europa.eu/commission_barroso/president/pdf/statement_20090225.pdf
- xlviii Постанова НБУ №49 від 05.02.09 Про окремі питання діяльності банків
- xlix "New World, New Capitalism"// http://www.bundesregierung.de/nn_6562/Content/EN/Artikel/2009/01/2009-01-07-kolloquium-maerkte-finanzen-paris__en.html
- i Treasury Outlines Framework For Regulatory Reform: *Provides new Rules of the Road, focuses first on containing systemic risk*// <http://www.financialstability.gov/latest/tg72.html>
- ii China central bank governor suggests creating super-sovereign reserve currency// http://news.xinhuanet.com/english/2009-03/24/content_11063193.htm
- iii Statement to the House of Commons on Bank Lending// http://www.hm-treasury.gov.uk/statement_chx_190109.htm
- iiii French Credit Ombudsman Helped Unlock Funds for 1,198 Companies// <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=20601090&sid=aELFjTP7ty1c>
- liv [www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/Fiscal Policy Response to the Deteriorating Economic Outlook.doc](http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/Fiscal_Policy_Response_to_the_Deteriorating_Economic_Outlook.doc)
- lv <http://eesc.europa.eu/events/2009-Financial-Markets/2009-03-17/docs/contributions/contribution-FIEN.doc>

-
- lvi Nicolas Sarkozy presents measures to support economic activity// http://www.premier-ministre.gouv.fr/en/information/latest_news_97/nicolas_sarkozy_presents_measures_61515.html; Не все новеллы Налогового кодекса одинаково полезны// <http://www.taxpravo.ru/analytics/taxpravo/article14504791229416462558779864570766>; Программа антикризисных мер Правительства Российской Федерации на 2009 год// <http://www.premier.gov.ru/anticrisis/>
- lvii Программа антикризисных мер Правительства Российской Федерации на 2009 год// <http://www.premier.gov.ru/anticrisis/>
- lviii <http://www.fin.gc.ca/pub/report-rapport/2009-1/cepexs-eng.asp>
- lix Etats généraux de l'automobile: mise en place du fonds d'investissement de 300 millions d'euros http://www.premier-ministre.gouv.fr/chantiers/plan_relance_economie_1393/relancer_secteur_automobile_1397/etats_generaux_automobile_mise_62322.html
- lx <http://www.eturbonews.com/7404/france-eyes-airline-stimulus-plan>
- lxi <http://www.chinapost.com.tw/print/193179.htm>
- lxii Відповідно до Регламенту ЕЕС № 1035/72. Детальніше див. Agrosynergie (2007) «Evaluation of withdrawals and crisis management in fruit and vegetable sector». Short summary, Framework contract no 30-CE-0035027/00-37. In: http://ec.europa.eu/agriculture/eval/reports/withdrawals/short_sum_en.pdf
- lxiii http://ec.europa.eu/agriculture/markets/fruitveg/index_en.htm
- lxiv http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/7853149.stm
- lxv http://ec.europa.eu/agriculture/markets/fruitveg/index_en.htm
- lxvi <http://www.president.gov.ua/documents/10166.html>
- lxvii www.vlada.cz/en/media-centrum/tiskove-konference/press-conference--8211;-introducing-the-national-anti-crisis-plan
- lxviii <http://eesc.europa.eu/events/2009-Financial-Markets/2009-03-17/docs/contributions/contribution-FIEN.doc>
- lxix <http://www.premier.gov.ru/crisis/#agro>
- lxx https://forms.ey.com/Global/assets.nsf/Russia_E/Financial_Support_Measures_2008.../Financial_Support_Measures_2008_EN.pdf
- lxxi Metal Bulletin, 20 листопада 2008 року
- lxxii American Recovery and Reinvestment Act of 2009// http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=111_cong_bills&docid=f:h1enr.pdf
- lxxiii State Energy Components of the American Recovery and Reinvestment Act of 2009// http://ncrecovery.gov/library/pdf/090604_Energy.pdf
- lxxiv Budget 2009. Building Britain's Future// http://www.hm-treasury.gov.uk/d/bud09_completerepoort_2520.pdf
- lxxv Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мінімізації впливу фінансової кризи на розвиток вітчизняної промисловості» від 18 грудня 2008 року N 694-VI. Закон визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) (згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 14 липня 2009 року N 18-рп/2009)
- lxxvi Plan France Numérique 2012// <http://francenumerique2012.fr/>
- lxxvii American Recovery and Reinvestment Act of 2009// <http://www.hhs.gov/recovery/programs/index.html#Health>
- lxxviii China aims to be first to recover from crisis: Wen// <http://www.chinapost.com.tw/business/asia/b-china/2009/01/13/191792/China-aims.htm>
- lxxix American Recovery and Reinvestment Act of 2009// <http://www.dot.gov/recovery/programs.html>
- lxxx Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мінімізації впливу фінансової кризи на розвиток вітчизняної промисловості» від 18 грудня 2008 року N 694-VI. Закон визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) (згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 14 липня 2009 року N 18-рп/2009)

-
- lxxxI China to spend US\$730 billion on railways// <http://www.chinapost.com.tw/business/asia/b-china/2008/12/22/188781/China-to.htm>
- lxxxII Emerging from the crisis ready for the next economic upswing// http://www.bundesregierung.de/nn_6562/Content/EN/Artikel/2009/01/2009-01-13-zweites-konjunkturpaket__en.html
- lxxxIII American Recovery and Reinvestment Act of 2009// <http://www.dot.gov/recovery/programs.html>
- lxxxIV Budget 2009. Building Britain's Future// http://www.hm-treasury.gov.uk/d/bud09_completereport_2520.pdf
- lxxxV Проект Постанови про Програму діяльності Кабінету Міністрів України "Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток" № 1360 від 23.12.2008
- lxxxVI Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг» від 15 січня 2009 року №891-VI
- lxxxVII Global Employment trends: January 2009, International Labour Organisation, 2009.
- lxxxVIII Nonregular workers axed hits 158,000 // <http://www.yomiuri.co.jp/dy/national/20090228TDY01304.htm>
- lxxxIX Spanish government takes new steps to fight unemployment // <http://www.eubusiness.com/news-eu/1236352622.89>
- xc Unemployment Compensation Extension Act of 2008, H.R. 6867.
- xcI The American Reinvestment and Recovery Plan , H.R.1, 2009
- xcII When jobs disappear, The Economist, 12 березня, 2009 року
- xcIII The jobs crisis, The Economist, 12 березня, 2009 року
- xcIV Riding out the economic storm with short-time work // http://www.bundesregierung.de/Content/EN/Artikel/2009/02/2009-02-11-kurzarbeit-sichert-arbeitsplaetze_en.html
- xcV Government agrees on investment package, 05.11.2008 // http://www.bundesregierung.de/Content/EN/Artikel/2008/11/2008-11-05-investitionspaket_en.html
- xcVI Zhang Yanchun, Thelen Nina, Rao Aparna, Social Protection in Fiscal Stimulus Packages: Some Evidence, A UNDP/ODS Working Paper, September 2009
- xcVII Bulgaria's Cabinet Anti-Crisis Measure to Compensate Part-time Workers // http://www.novinite.com/view_news.php?id=101365
- xcVIII Intern plan to ease graduate woes // <http://news.bbc.co.uk/1/hi/education/7821629.stm>
- xcIX Pre-Budget Report Statement to the House of Commons, 24 November 2009 // http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/24_11_08_pbr_speech.pdf
- c Consensus among social partners on anti-crisis measures // <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2008/12/articles/bq0812039i.htm>
- ci Перечень первоочередных мер, предпринимаемых Правительством Российской Федерации по борьбе с последствиями мирового финансового кризиса // <http://www.government.ru/content/governmentactivity/antikrizismeriprf/4782832.htm>
- cii УНІАН. Італія обмежує в`їзд трудових мігрантів. <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/188809>
- ciII УНІАН. Путін доручив скоротити квоти на гастарбайтерів. <http://unian.net/ukr/news/news-288595.html>
- civ <http://www.kontrakty.com.ua/show/ukr/article/26/10200911586.html>
- cv Водночас, через процедури ЄС ця Директива набуде чинності літа 2011 року.
- cvI EU sanctions against employers of illegally staying third-country nationals – briefing // <http://www.eubusiness.com/Employment/illegal-immigration.02>
- cvII Перечень первоочередных мер, предпринимаемых Правительством Российской Федерации по борьбе с последствиями мирового финансового кризиса // <http://www.government.ru/content/governmentactivity/antikrizismeriprf/4782832.htm>
- cvIII <http://www.kontrakty.com.ua/show/ukr/article/26/10200911586.html>
- cdx Le site de la relance// <http://www.relance.gouv.fr/index.html>
- cx Програма антикризисных мер Правительства Российской Федерации на 2009 год// <http://www.premier.gov.ru/anticrisis/>

-
- cxix China to loosen government grip on investment project approval//
http://news.xinhuanet.com/english/2009-03/26/content_11079014.htm
- cxii http://www.kmu.gov.ua/SpecSancii/file/link/137209/file/zvit_kmu_2kv_2009.doc
- cxiii President Bush Lays Out Steps The Federal Government Is Taking To Address The Financial Crisis//
<http://www.whitehouse.gov/news/releases/2008/10/20081007-6.html>
- cxiv The Obama-Biden Plan// http://change.gov/agenda/economy_agenda/
- cxv China weighs new plans to boost economic growth//
<http://www.chinapost.com.tw/china/business/2008/12/08/186751/China-weighs.htm>
- cxvi Розпорядження КМУ № 569-з від 21 травня 2009 року
- cxvii Economic crisis - protectionism is not the answer//
http://www.bundesregierung.de/nn_6562/Content/EN/Artikel/2009/02/2009-02-19-merkel-barroso__en.html
- cxviii Gordon Brown to warn US against economic protectionism//
<http://www.telegraph.co.uk/news/newstopics/politics/gordon-brown/4936122/Gordon-Brown-to-warn-US-against-economic-protectionism.html>
- cxix China: Protectionism only makes world economy worse// http://news.xinhuanet.com/english/2009-03/24/content_11064158.htm
- cxx 2008 Pre-Budget Report// http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/24_11_08_pbr_speech.pdf
- cxxi Economic policy packages by the Aso cabinet//
http://www.kantei.go.jp/foreign/keizai/point090304_e.pdf#page=6
- cxvii Указ Президента України №965/2008 Про Рішення Ради Національної безпеки та оборони України від 20 жовтня 2008 року «Про невідкладні заходи з посилення фінансово-бюджетної дисципліни та мінімізації негативного впливу світової фінансової кризи на економіку України»